

В статті проаналізована діяльність «Просвіти» в цей період, визначені основні напрями культурно-просвітницької діяльності окремих організацій в різних регіонах України, сформульовані роль і місце діячів «Просвіти» в державному будівництві в часи Української революції.

Ключевые слова: Українська революція, Директорія УНР, організація «Просвіта», просвітницьке рух, культурно-просвітницька діяльність.

Demianiuk Oleksandr. The Activity of the Centers of «Prosvita» in the Period of Dyrektoria UNR (1918–1921). Deploying of Ukrainian revolution (1917–1921) is inextricably linked to national and cultural revival of the Ukrainian people. Ukrainian public and cultural figures, Ukrainian political parties and public organizations tried to form their own cultural and educational component of the national revolutionary movement.

An important role in this process was given to society «Prosvita», cells of which have begun to revive and expand the scope of its activities in the period of the Centralna Rada. However, the biggest development in quantitative, qualitative and panoramic estimation was reached by the «Prosvita» society in the era of Dyrektoria UNR.

The article analyzes the activity of «Prosvita» cells during the period of Dyrektoria UNR; the main directions of culturally-educational work with the «Prosvita» cells in different regions of the Ukrainian state are determined; the place of «Prosvita» figures in state building process during the Ukrainian revolution is found.

Key words: Ukrainian revolution, Dyrektoria UNR, society «Prosvita», «Prosvita» movement, culturally-educational activities.

УДК 94(477.82)«1918/1939»:061.2:008:37

Микола Кучерпа

Становлення та діяльність просвітницьких організацій на Волині (1918–1939 рр.)

У статті на основі сучасних методологічних підходів проаналізовано історію повітових товариств «Просвіти» на Волині в період між двома світовими війнами. Визначено головні напрями просвітницької праці, національно-культурницьку роботу на тлі розвитку та змін суспільно-політичних відносин. Висвітлено здобутки й нереалізовані можливості «Просвіти» і вказано на стосунки між ними й польською державною адміністрацією на Волині.

Ключові слова: аматорський театр, аматорські хорові колективи, бібліотеки-читальні, Волинське воєводство, Галичина, польська влада, «Просвіта», українське шкільництво, Шевченківські академії.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасних умовах значно зростає науковий інтерес до аналізу проблем відновлення, становлення й розвитку повітових товариств «Просвіти» на Волині в міжвоєнний період. Їх функціонування виступало об'єктивною потребою й закономірним виявом українського національного руху. У міжвоєнний період «Просвіти» на Волині сприяли формуванню національної свідомості та патріотизму українців. Мешканці краю належно усвідомлювали необхідність таких організацій, як «Просвіта». Тому вони розвивалися за активного сприяння не лише української еліти, але й широкого загалу. Така співпраця всіх верств суспільства давала змогу розгорнути велику мережу читалень, налагодити видавничу діяльність й активно допомагати освітньому процесу. Без роботи цих інституцій був би неможливим якісний культурний поступ нації. «Просвіти» стали ідейним ядром і рушійною силою українського суспільства Волині.

Актуальність заявленої теми визначається ще й тим, що просвітницький рух відіграє особливо важливу роль у перехідні епохи, у період становлення громадянського суспільства. Нині на шляху побудови демократичної, правової держави й формування громадянського суспільства знову постають значні проблеми. А тому набутий досвід проведення культурно-просвітницької роботи повітовими «Просвітами» Волині в період між двома війнами дає змогу повніше осягнути суть, значення й роль громадських організацій у сучасній Українській державі.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Окреслена нами проблема не знайшла достатньо повного висвітлення в наукових публікаціях. Аналіз її історіографії дає змогу зробити зважений висновок: на сьогодні в науковій літературі наявна низка праць, які відображають лише деякі аспекти зазначеної

теми. В українській історіографії намітився пошук нових підходів до вивчення історії просвітянського руху. Відповідно змінилася тематика наукових досліджень. Українських істориків зацікавили проблеми, що набули актуальності у зв'язку з розбудовою громадянського суспільства. За сучасних умов суспільно-політичного життя України українська історіографія далі набуває світоглядного змісту, виконуючи не лише наукові, а й соціокультурні функції.

Політичний демонтаж СРСР означав не тільки руйнування радянської супердержави, трансформацію надбудованих політико-ідеологічних інститутів, усунення відповідної монометодології, але й започаткував процес «інтелектуального розкріпачення» учених-суспільствознавців. Єдина історична радянська наука перестала існувати й розпочалося формування самостійних історіософських конструкцій. Відхід більшості істориків від радянських методологічних засад створив умови для творчої праці дослідників. Характерна особливість перших історичних публікацій, що стосувались історії «Просвіти», – розкриття проблем в інформаційному й фактологічному плані, у руслі висвітлення «білих плям» в історії. Відбувалося нагромадження історичних знань, пов'язане з відкриттям для дослідників нових архівних фондосховищ і заборонених раніше історичних праць, здебільшого видань західних авторів та книг учених української діаспори. Першою узагальнюючою працею з історії «Просвіти» став «Нарис історії «Просвіти» [13]. У цій книзі узагальнюючий аналіз історії товариства проведено не лише з використанням доробку попередників, але й із залученням джерельних матеріалів, раніше недоступних у зв'язку з радянською дозвільною системою щодо архівних фондів.

Особливе значення для сучасного розуміння просвітних процесів у міжвоєнний час мають численні публікації тернопільського дослідника І. Зуляка [8; 9; 10; 11]. У його працях відтворено багато напрямів діяльності «Просвіти» міжвоєнного періоду, висвітлено внесок Товариства в загальноукраїнський національно-культурний процес, у якому «Просвіта» була рушійною силою українського культурно-просвітницького руху. Значення публікацій І. Зуляка не лише в тому, що він, можливо, найбільше серед сучасних дослідників увів у науковий обіг маловідомих архівних і рукописних джерел, а й у піднятих нових проблемах з історії Товариства.

Важливим явищем у вивченні історії «Просвіти» став збірник, підготовлений Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України [20], у якому опубліковано підсумки досліджень про діяльність Товариства, проведених за роки державної незалежності України. Статті видання, побудовані переважно на недоступних у минулому джерельних матеріалах, висвітлюють подвижницьку місію «Просвіти» як чинника формування новочасного українства на тлі національно-культурних процесів у Центрально-Східній Європі. Автори статей з'ясували основні ділянки її національної праці, подали відомості про філії, читальні й провідних діячів.

Ураховуючи здобутки у вивченні галицької «Просвіти», Б. Савчук написав працю про просвітницький рух на Волині від часів його виникнення до нового етапу розвитку в умовах незалежної України [19]. Ця книга висвітлює організаційні засади становлення волинської «Просвіти», напрями її діяльності, структуру організації та її людський потенціал.

Дослідженням просвітницьких організацій Волині займалися переважно науковці Луцька й Рівного. Таким підсумковим виданням став збірник наукових статей, документів і матеріалів, виданий 2001 р. у Волинському державному університеті імені Лесі Українки [16]. Книга ілюструє становлення Товариства «Просвіта» на Волині, його внесок у розвиток політичного, культурного й господарського життя краю. Серед праць щодо волинської «Просвіти» виділяються роботи М. Філіпович [21; 22; 23; 24]. Вона вказала на специфіку організаційної діяльності товариства на Волині.

Загалом сучасними дослідниками історії «Просвіти» створено цілісне бачення не лише історії самої «Просвіти», але й участі її діячів у державотворчих процесах.

Мета статті – дослідити та проаналізувати основні напрями діяльності товариства «Просвіта» на Волині в період між двома світовими війнами. Відповідно до поставленої мети виділено конкретні наукові завдання:

- 1) показати особливості розвитку просвітянських організації на Волині;
- 2) проаналізувати регіональну специфіку організаційної структури товариств та цього питання;
- 3) визначити роль «Просвіти» в пробудженні національної свідомості волинян;
- 4) дослідити політику польської влади щодо волинських повітових організацій «Просвіт».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Західна Волинь у період між двома світовими війнами перебувала в складі II Речі Посполитої. На цій тери-

торії польською владою в 1921 р. утворене Волинське воєводство. Зазначимо, що становлення просвітянського руху на Волині відбувалося в інших умовах, ніж у Східній Галичині. Як відомо, товариство «Просвіта» в Галичині виникло в 1868 р. і тут набуло значного досвіду в організації культурно-просвітницької та інших видів роботи. На Волині, яка до Першої світової війни перебувала в складі Російської імперії, просвітянський рух почав зароджуватися значно пізніше, на початку ХХ ст. На початку 1920-х років «Просвіти» в краї перебували на організаційній стадії й діяли з великою обережністю.

Потрібно зазначити, що товариство «Просвіта» активно працювало в Галичині, та закономірним є те, що воно прагнуло поширити свою діяльність на всю територію Польщі, насамперед у тих воєводствах, де проживали українці. У зв'язку з цим просвітяни Галичини пропонували або внести зміни в статут товариства, або прийняти новий його варіант, у якому акцентувалася б увага на тому, що «...тереном діяльності є ціла держава Польська» [11, с. 30]. Влада, з огляду на власні інтереси, заборонила поширювати діяльність товариства не лише на Польщу, але й на Волинь, де «Просвіта» не мала централізованої структури. Тут у повітах воєводства утворювалися самостійні просвітянські товариства з окремими статутами. Відповідні осередки діяли в Кременці, Дубно, Рівному, Луцьку, Горохові, Володимирі, Ковелі. Кожен із них засновував бібліотеки-читальні. До 1926 р. таких читалень у воєводстві було 600 [25, с. 62].

Постала необхідність утворити єдиний центр «Волинської Просвіти». Для цього з ініціативи ради Луцької «Просвіти» 15 лютого 1921 р. скликано перший з'їзд представників повітових товариств. Його делегати заслухали доповіді «Українська школа на Волині», «Позашкільна освіта», «Дошкільне виховання», «Організація Просвіти на Волині», із якими виступили І. Власовський, Р. Шкляр, В. Федоренко, А. Пашук [26, к. 105]. Після дебатів з'їзд прийняв ухвалу про утворення «Об'єднання культурно-просвітних організацій Волині» й схвалив його статут. Але воєводське управління його не зареєструвало [26, к. 105].

Польська влада продовжувала вороже ставитися до «Просвіт». Зокрема, значних перешкод у роботі зазнавали володимирські просвітяни. Тут місцеве староство вимагало нового затвердження статуту, окремого дозволу на заснування початкових приватних шкіл, якого товариство не отримало [15, с. 62]. Влада провадила постійні перевірки й арешти серед членів «Просвіти». Зокрема, польські жандарми у Володимирському повіті арештували свідомого селянина, колишнього січового стрільця П. Матвійціва [17, с. 3].

Антиукраїнський курс польської адміністрації зумовив радикалізацію «Просвіт». Так, на Другому просвітянському форумі, який проходив у Луцьку в липні 1922 р., із доповідей і звітів із місць постала жахлива картина культурно-освітнього стану українців Волині. З'їзд засудив антиукраїнську політику польських властей і закликав усе українське суспільство до боротьби за рідну школу, звернув увагу відповідальних урядових чиновників на нехтування правами національних меншин, гарантованих польською конституцією. Делегати висловили протест шкільному кураторіуму (управлінню освіти) і шкільним інспекторам, а також домагалися відкриття українських державних шкіл з учителями-українцями. Одночасно з'їзд прийняв ухвалу про потребу відкриття українських книгарень, друкованого пресового органу «Просвіт», стаціонарного українського театру на Волині [26, к. 105]. Крім того, схвалено резолюцію про утворення централі «Волинської просвіти», обговорено її Статут.

Виконання рішень з'їзду доручено президії луцької «Просвіти». Проте в цей раз воєводське управління відмовилося реєструвати прийнятий з'їздом статут «Волинської Просвіти». Це рішення воєводських властей 3 травня 1925 р. підтвердило МВС Польщі.

Важливе значення мав III з'їзд «Волинських Просвіт», скликаний 26 вересня 1926 р. у Рівному. На нього прибуло близько 270 делегатів з усієї Волині. Роботою просвітянського форуму керувала президія в складі сенаторів Олександра Карпінського й Михайла Черкавського, послів Бориса Козубського та Сергія Козицького, доктора Арсенія Річинського. У роботі з'їзду брали участь посли Максим Чучмай, Максим Хруцький, а також голова Українського педагогічного товариства Омелян Терлецький, редактор часопису «Новий Час» Дмитро Паліїв, представники «Просвіти» й Верховної пластової команди зі Львова, керівник «Рідної хати» сенатор Іван Пастернак із Холма, які виголосили від імені репрезентованих організацій вітальні промови [4, арк. 1]. Учасники з'їзду вислали вітальну телеграму Михайлу Грушевському з нагоди 40-річчя його наукової діяльності, а також телеграму з'їзду українських учених, який у цей час проходив у Празі. На з'їзді знову піднімалося питання про організаційне об'єднання товариств. Однак прийнято ухвалу про припи-

нення дій щодо створення окремої «Волинської Просвіти» та звернення до Головної ради «Просвіти» у Львові здійснювати керівництво [26, к. 106]. Багато уваги на з'їзді приділено об'єднанню зусиль українців Галичини й Волині в боротьбі за свої права. Дмитро Паліїв зазначив, що з'їзд є першим намаганням подолати Сокальський кордон [4, арк. 4].

Восени 1927 р. повинен відбутись у Рівному IV з'їзд повітових «Просвіт» Волині, але через заборону властей його не проведено. Отже, зусилля, спрямовані на утворення «Волинської Просвіти», зазнали невдачі. На Волині й надалі існували лише окремі повітові «Просвіти», які не мали, як це було в Галичині, об'єднуючого центру. Правда, у 1927 р. воєводське управління розробило типовий «Примірний статут Волинської “Просвіти”». Проте діячі українського культурно-освітнього руху відмовилися його приймати.

Як бачимо, із перших днів існування «Просвіт» на Волині, польська адміністрація неприхильно ставилася до їхньої діяльності. Різними заборонами й репресіями вона стримувала розвиток українських культурно-просвітницьких організацій. Влада відмовлялася реєструвати філії, забороняла вистави, виступи українських хорів. Незважаючи на це, до кінця 1927 р. «Просвіти» покрили густою мережею власних філій майже все Волинське воєводство. Лише Луцька «Просвіта» в 1928 р. мала понад сотню своїх філій у селах і містечках повіту, у яких нараховувалося майже три тисячі членів [26, к. 101]. Значно розширили свої організаційні мережі інші повітові товариства, про що свідчить табл. 1.

Таблиця 1

**Організаційна мережа «Просвіт» на Волині
(станом на 1930 р.)**

Повіт	Кількість осередків і філій	Кількість членів
Володимир-Волинський	72	2380
Горохівський	48	1967
Дубнівський*	112	3200
Здолбунівський	9	600
Ковельський*	102	3000
Кременецький	76	2129
Луцький	117	3380
Рівненський*	104	1044
Усього	641	18700

*Дані на 1928 р.

Примітка. Таблиця складена автором на основі: [5, арк. 13; 26, к. 97, 98, 101].

«Просвіти» ставали центрами українського культурного життя на Волині. Одним із важливих напрямів діяльності товариства було поширення української книги. Просвітяни в 1921 р. в Луцьку заснували українську книгарню «Нива» й громадську бібліотеку. Бібліотеки організовували й по селах. Зокрема, бібліотеки кременецької «Просвіти» нараховували 3500 томів. Популярністю читачів користувалися книги «Українська державність», «Син України», «Борці за правду», «Як Москва нищила Україну», «Оповідання про славне військо запорозьке» [2, арк. 5]. Для просвітянських читальень Волині львівський головний виділ із 1926 р. надавав на виплату комплекти бібліотек вартістю 40–65 дол. на три-п'ять місяців [11, с. 31].

Разом із замовленням читальні надсилали один долар як першу виплату суми. Книжки залишалися власністю головного виділу аж до виплати їхньої вартості. Читальням, які вчасно виплачували вартість отриманих книжок, головний виділ на п'яту частину вартості знижував суму оплати. Як свідчить звіт культурно-освітнього і громадсько-політичного діяча М. Галушинського та історика І. Крип'якевича з поїздки в серпні 1923 р. Волинню й Холмщиною, бібліотека «Просвіти» у Володимирі нараховувала 400 томів, у Луцьку – 2000, Рівному – 1500–2000, Острозі – 980, Кременці – 2000 [11, с. 31].

Крім книг, просвітяни активно поширювали українську пресу. Діячі «Просвіт» значну увагу приділяли усній пропаганді. Вони виступали перед населенням із лекціями, рефератами, доповідями на різну тематику.

Особливим видом активності «Просвіт» було проведення масових заходів. Вони виконували декілька функцій. По-перше, дозволяли просвітянам адекватно оцінювати власні сили, виходячи з

кількості членів, які взяли участь у таких заходах, виявити рівень активності своїх членів. По-друге, організація та проведення масових заходів мали пропагандистський характер. Кожен масовий захід організований і проведений у 20–30-х рр. ХХ ст. містив елементи театралізованого дійства. Зазвичай організатори заходів влаштовували їх таким чином, щоб захопити, зацікавити та привернути увагу якомога більшої кількості людей. Потрібно відзначити, що організація й проведення масових заходів «Просвітою» стали постійною традицією. Просвітянські осередки проводили урочистості, присвячені пам'яті Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки, дні української книги, щорічні свята «Просвіти».

Важливим елементом патріотичного національного виховання були Шевченківські академії, які з великою урочистістю в переповнених просвітянських залах відбувалися в містах і селах Волині. Польська влада досить часто забороняла проведення шевченківських свят, виступи на теми українознавства.

Перші документальні повідомлення про урочисте вшанування пам'яті Великого Кобзаря в Луцьку датуються 1923 р. Випускниця Луцької української гімназії І. Левчанівська у своїх спогадах повідомляє, що «ще задовго до шевченківського свята ми, учні гімназії, мали кожен конкретне завдання і виготовляли костюми, декорації, вчилися декламувати поезії з “Кобзаря”, розучували пісні на слова поета. Сам вечір пройшов з величезним успіхом і не тільки для нас, учнів гімназії, а й батьків, жителів міста був справжнім святом душі» [14, с. 246–252].

Відповідальний розпорядник голови Здолбунівської філії «Просвіти» Д. Пекарський у програмі свята пам'яті Т. Г. Шевченка, яке відбулося 9 березня 1924 р., передбачив 14 номерів, серед яких були такі: вступне слово (біографія, літературна творчість, важливість та значення Т. Шевченка для українського народу), а також багато хорових пісень, декламування віршів Кобзаря, поезії просвітян, присвячені пам'яті Т. Шевченка. Центральним пунктом свята став «Заповіт» і український національний гімн «Ще не вмерла Україна», який виконав змішаний хор [7, арк. 14].

Зазвичай, польська влада давала дозвіл на такі заходи із запізненням. Проте, незважаючи на це, у березневі дні тисячі волинян збирались у святково прикрашені зали, щоб якнайурочистіше відзначити Шевченківське свято, у програмі якого були реферати про життєвий і творчий шлях поета, пісні на його слова та українські народні, стрілецькі пісні, декламування поезій із «Кобзаря». Аматорські гуртки ставили вистави «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «До світла, до волі» С. Черкасенка, «Невільник» М. Кропивницького та ін. Декламували поезії Лесі Українки, І. Франка, Олександра Олеся, Б. Грінченка.

Наприклад, у селі Жидичин, що під Луцьком, у програмі були пісні у виконанні відомого просвітянського молодіжного хору села, двадцять шість декламацій поетових творів. Серед читців поміж дорослих бачимо школярів. На закінчення виконано «Заповіт», «Ще не вмерла Україна». У звіті про Шевченківську академію, проведену в с. Жидичин молодими просвітянами 14 березня, є така інформація: «Присутніх було 200 осіб. Програму свята використали без прибільшення». Подібні за програмою Шевченківські академії відбувалися в Жидичині й у наступні роки. Та більше молоді просвітяни з Жидичина проводили такі урочистості в навколишніх селах, чим запалювали молодь до просвітянської праці, національного відродження української духовності.

Напередодні березневих свят 1928 р. Луцька повітова «Просвіта» звернулася до всіх голів філій із листом, у якому закликала широко «проводити свята Тараса Шевченка й Івана Франка силами місцевих просвітян та одночасно повідомлялося, що 9 березня поточного року в залі «Просвіти» м. Луцька відбудеться конкурс декламаторів поезій Кобзаря, а найкращі візьмуть участь у святі, яке відбудеться 23 березня» [18, с. 50]. Щорічне святкування шевченківських днів відбувалося в селах Старосілля, Старий Чорторийськ, Уміни, Годомичі, Четвертня, Боровичі, Грузятин. Газета «Українська нива» розповідає про працю просвітян у найвіддаленіших селах Луцького повіту (Новий Чорторийськ, Козлиничі, Навіз, Козин, Духче, містечку Рожище) і, тим більше, близьких (Голишів, Береза, Милуші, Городище, Буяні, Лаврів, Воютин, Богушівка, Піддубці, Романів). У цих урочистостях брали участь усі жителі села: від малого до найстаршого. Шевченківські академії, підготовлені й проведені просвітянами в ті роки в селах, теж є яскравим свідченням гідного вшанування Т. Шевченка. Подібне відбувалось і у Володимирському та Ковельському повітах. Святкування шевченківських днів стало поштовхом для започаткування яскравої традиції влаштування урочистих академії із нагоди вшанування видатних національних героїв, художніх геніїв та ін.

Значну активність проявляли «Просвіти» щодо розвитку українського шкільництва. Зусиллями товариств організовувалися курси для неписьменних селян, а для вчителів – курси українознавства.

Просвітяни завозили на Волинь із Галичини шкільні підручники українською мовою. Програма ліквідації неписьменності передбачала організацію філіями й читальнями відповідних курсів, видання букварів, «Просвітніх листків», забезпечення ними слухачів. Зокрема, Луцька «Просвіта» власним коштом видала буквар Б. Черкашенка «Початок». Однією з форм ліквідації неписьменності виступали народні та «голосні читання», виклади, дискусійно-інформаційні зібрання, конкурси, свята книжки, вивчення історії й географії України тощо.

Активність «Просвіт» не подобалася польській владі, яка у своїх планах не передбачала навчання українців рідною мовою. У цьому питанні важливим сигналом до активної полонізації українських земель стали два закони, схвалені в 1924 р. Перший обмежував використання української мови в урядових установах, судах, а другий реформував систему освіти, у результаті якої більшість шкіл Західної України стали двомовними, т. зв. утраквістичними, у яких переважала польська мова. Ця реформа, по суті, знищила українське шкільництво. Так, якщо у 1925 р. на Волині було 500 українських шкіл [27, с. 131], то через десять років їх залишалося лише чотири [6, арк. 29].

Повітові «Просвіти» на Волині протестували проти таких шкільних нововведень. Так, 8 березня 1925 р. представники філій луцької «Просвіти» прийняли таку ухвалу:

«1. З'їзд заявляє, що новий шкільний закон зовсім не задовольняє потреб нашого українського народу і кривдить нашу людність;

2. З'їзд вимагає, щоб на усіх наших українських землях, які перебувають під польським пануванням, було забезпечено нам рідною мовою школу усіх типів і ступенів без будь-яких застережень польської громадськості;

3. З'їзд закликає всю нашу суспільність, щоб у боротьбі за права своєї школи використовувалася кожна дрібниця цього вузького закону, який не задовольняє людність, а також, щоб кожний батько, мати, чи опікун дітей шкільного віку вніс до 31.III.1925 р. до шкільного інспектора заяву про бажання навчати в школі дітей рідної мовою» [26, к. 103].

Виконуючи ухвалу, голова Луцької «Просвіти» Євген Петриківський 30 березня 1925 року передав шкільному інспекторові 3547 заяв, які стосувалися 5380 дітей шкільного віку щодо навчання їх українською мовою [26, к. 103].

Велику роль «Просвіти» відіграли в розвитку українського самодіяльного театру. Про це свідчать дані табл. 2.

Поряд із театром організовувались аматорські хорові колективи, школи національного танцю. У Рожищі й Олиці існували навіть струнні оркестри. З ініціативи головної управи Луцького повітового товариства «Просвіта», у 1928 р. розпочали роботу диригентсько-режисерські курси. Поза увагою «Просвіт» не залишалася боротьба за українізацію православної церкви. У багатьох селах філії «Просвіт» вимагали відправлення Служби Божої українською мовою. Найактивнішу участь члени товариства взяли в організації й проведенні 5–6 червня 1927 р. в Луцьку Українського православного з'їзду [3, арк. 91].

Таблиця 2

Кількість вистав, поставлених Луцькою «Просвітою»

Рік	Кількість поставлених вистав
1925	157
1926	33
1927	156
1928	238
Усього	584

Примітка. Таблицю складено автором на основі: [3, арк. 5; 26, к. 103].

Активно діяла Рівненська повітова «Просвіта». На Волині вона вважалася найбагатшою. У її власності було рухомого й нерухомого майна на 30 тис. злотих. Мала вона навіть свій власний будинок. Активністю відзначалися ковельське й дубнівське товариства. А тому не дивно, що саме вони стали першими жертвами польських властей.

Особливо посилилися репресії щодо «Просвіт» після прибуття на Волинь воєводи Г. Юзевського. Місця для них у «волинській програмі» нового воєводи не залишалися. Уважаючи «Просвіти» політичною експозитурою українського націоналізму Галичини, Г. Юзевський повів із ними нещадну боротьбу. Лише в 1928 р. ліквідовано 318 осередків товариства [6, арк. 29]. У цьому ж

році «Просвіти» змушені припинити своє існування в Рівненському, Ковельському й Дубнівському повітах, а в наступному – у Володимирському. До середини 30-х років адміністрація Г. Юзевського ліквідувала більшість осередків «Просвіт» на Волині. Своє майно Дубнівська та Ковельська «Просвіти» передали материнському товариству у Львові, а Рівненська – місцевому «Союзу українців».

Проти репресивної політики воєводської адміністрації рішуче протестувала конференція представників повітових «Просвіт» Волині, що відбулася нелегально 9 липня 1928 р. у Луцьку. У прийнятій на ній резолюції вказувалося: «Відповідні факти призупинення діяльності повітових “Просвіт” разом із багатьма їх сільськими філіями, як це мало місце у Дубні, Ковелі, Рівному, а також переслідування “Просвіт” у Кременці і Острозі є не лише діями незаконними, але й фактично унеможливають національно-культурний розвиток українського суспільства» [26, к. 96]. Учасники конференції звернулися до польської влади з вимогою негайного відкликання рішення щодо закриття згаданих вище «Просвіт» і припинення репресій проти просвітянського руху на Волині [26, к. 96]. Проте до подібних протестів української громадськості влада не прислухалася. Поліція й надалі заарештовувала активістів, робила обшуки в читальнях, нищила їхнє майно. 1 липня 1934 р. перестало існувати одне з найбільших товариств на Волині – Луцька повітова «Просвіта» [26, к. 24]. У цілому з 1928 до 1936 р. зліквідовано 630 осередків товариства, у яких нараховувалося 17 700 членів [6, арк. 29]. Про хід їх ліквідації свідчать дані табл. 3.

Таблиця 3

Ліквідація «Просвіт» на Волині

Рік	Ліквідовано осередків	У них членів
1928	318	7244
1929	49	2380
1932	216	6109
1936	47	1967

Примітка. Таблицю складено автором на основі: [6, арк. 29].

Воєвода Г. Юзевський відповідно до своєї «волинської програми» намагався розірвати історично складені тісні зв'язки між західними українцями, перетворити волинян на лояльних громадян Польщі. Політика воєводи створювала штучний мур між Волинян й Галичиною, але не могла знищити природного зв'язку двох частин українського народу [12, с. 23]. Після ліквідації українських організацій із галицьким родоводом Г. Юзевський почав створювати нові організації, що будувалися й діяли на засадах лояльності до Речі Посполитої, на принципах співпраці з поляками. Державна адміністрація сприяла створенню на Волині низки пропольських культурно-освітніх організацій: «Основа» у Ковелі, «Рідна хата» у Луцьку, «Світло» у Дубно, «Літературно-мистецьке товариство» у Рівному [12, с. 24]. Працювали ці організації під пильним оком польської поліції. Контролювалися навіть програми концертів, на кожен п'єсу потрібен був дозвіл старости [1, с. 2]. У середовищі поміркованих українських діячів, колишніх петлюрівців, Г. Юзевський знайшов собі підтримку. Саме ці українські діячі з ініціативи воєводи в 1931 р. створили Волинське українське об'єднання, яке офіційно заявило про свою лояльність до Польської держави й виявило готовність до співпраці з польською адміністрацією. Утворена з ініціативи польських властей, нова організація повинна була сприяти насамперед поширенню ідей польсько-українського співжиття й співпраці, а її осередки – «Просвітянські хати» і «Народні хори» – мали замінити «Просвіти». Незважаючи на лояльність ВУО до польської влади, багато первинних осередків продовжували вести свою національну роботу, хоча колишніх «Просвіт» їм так і не вдалося повністю замінити.

Як бачимо, незважаючи на всілякі перепони, «Просвіти» залишили вагомий слід у нашій історії й виконали свою основну місію. Завдяки їхній діяльності значно підвищилися національна свідомість і культурний рівень волинян.

Висновки та перспективи подальших досліджень. «Просвіти» на Волині стали основними носіями національної ідеї в краї. Мешканці Волині належно усвідомлювали потребу такої організації, як «Просвіта», тому вона розвивалася за активного сприяння не лише української еліти, але й широкого загалу. Така співпраця всіх верств суспільства давала змогу розгорнути велику мережу читалень, активно розповсюджувати літературу, налагодити культурницьку діяльність, розвивати шкільництво, сприяти національному вихованню молоді тощо.

«Просвіта» була одним із чільних носіїв української національної ідеї для волинян, її діяльність сприяла збільшенню кількості свідомих та освічених українців, які не сприймали польську національну політику. Це становило певну небезпеку для тогочасного політичного буття Польської держави. Наведені приклади засвідчують: влада ставилася до «Просвіт» як до небезпечних організацій, а тому стосунки між Товариствами та польською владою розвивалися за посередництвом поліції, прокуратури й інших органів, які чинили тиск на «Просвіти», а згодом влада взагалі заборонила їхню діяльність.

Загалом бачимо, що наявні проблеми, у волинських повітових культурно-освітніх товариств «Просвіта» в міжвоєнний період мали зовнішній характер і політичну суть, оскільки були спричинені, по-перше, політичним становищем західноукраїнських земель, по-друге – політикою урядів Другої Речі Посполитої щодо українців загалом і «Просвіти», зокрема; по-третє – українсько-польськими політичними стосунками в цей період.

Вивчення заявленої теми привело до висновку, що потрібно й надалі звертатися до висвітлення проблем міжвоєнного періоду, щоб засвоїти його уроки. Головний із них полягає в тому, що громадським об'єднанням потрібно чітко визначити мету, спрямовану на задоволення прагнень народу. Досвід діяльності повітових товариств «Просвіта» на Волині в міжвоєнний період диктує потребу рішучої відмови від поєднання в роботі суперечливих принципів. Сучасний стан життя українського народу вимагає від об'єднань громадян реальної роботи, а не заходів, написаних на папері. Ще один урок у відносинах громадських організацій і держави полягає в терпимості й повазі в ставленні до національних меншин.

Неможливість розв'язання української проблеми в міжвоєнний період зумовлена, передусім, антиукраїнською політикою польської влади, а також браком єдності українських політичних сил і громадських організацій. Взаємне поборювання, регіоналізм призводили до розпорошення та розколу сил. Звідси – важливий урок для сьогодення: лише консолідація політичних середовищ сприятиме об'єднанню громадських сил і розв'язанню поставлених проблем.

Джерела та література

1. Бухало Г. Під польським гнітом // Вільне слово (Рівне). – 1993. – Березень.
2. Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 9, спр. 656.
3. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 699.
4. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 1026.
5. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2320.
6. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 1076.
7. Державний архів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 680.
8. Зуляк І. «Просвіта» і суспільно-політичний рух Західної України (1919–1939) / І. С. Зуляк. // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. ст. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2005. – Вип. 272. – С. 90–97.
9. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / І. С. Зуляк. – Тернопіль : Воля, 2005. – 946 с.
10. Зуляк І. Реалізація «Просвітою» програми ліквідації неписьменності в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) / І. С. Зуляк. // Укр. іст. журн. – 2005. – № 6. – С. 103–112.
11. Зуляк І. Взаємини «Просвіти» Східної Галичини з Волинню у міжвоєнний період / І. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Сер. : Історія / голов. ред. І. Зуляк ; редкол. : М. Алексієвць, Л. Алексієвць, М. Бармак [та ін.]. – Тернопіль : [ТНПУ], 2013. – Вип. 1 : у 2 ч. – Ч. 1. – С. 30–32.
12. Кучерепа М. ВУО: Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) / М. Кучерепа, Р. Давидюк ; відп. ред. А. М. Якубюк. – Луцьк : Надтир'я, 2001. – 419 с.
13. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк ; за ред. І. Мельника. – Львів ; Краків ; Париж, 1993. – 232 с.
14. Остап'юк О. Про діяльність «Просвіти» на території Любомльського району / Олександр Остап'юк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовиживщина в історії України, Волині та Полісся : наук. зб. – Вип. 21 : Матеріали XXI Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 17 листопада 2006 р. – Луцьк, 2006. – С. 246–252.
15. Присутній. Просвіта у Володимирі Волинському // Письмо з Просвіти. – 1922. – 1 лют. – Ч. 7–8 (подвійне).
16. «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне : зб. наук. ст., док. і матеріалів / за ред. В. Барана. – Луцьк : ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. – 198 с.
17. Ревізії й арештування // Діло. – 31 травня 1930.

18. Рожко В. Роль товариства «Просвіта» в організації і проведенні Шевченківських Академій у 20–30-х роках ХХ ст. на Волині / В. Рожко // «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне : зб. наук. ст., док. і матеріалів / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки ; за ред. В. К. Барана. – Луцьк, 2001. – С. 48–56.
19. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 154 с.
20. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 19 : «Просвіта» – оберіг незалежності та соборності України / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упоряд. : Феодосій Стеблій, Володимир Пашук. – Львів, 2010. – 784 с.
21. Філіпович М. Боротьба політичних течій у Луцькій повітовій «Просвіті» (1918–1935 рр.) / М. Б. Філіпович // Збірник навчально-методичних матеріалів та наукових статей історичного факультету. – Вип. 5. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2000. – С. 117–122.
22. Філіпович М. Музично-драматична діяльність Луцької повітової «Просвіти» / М. Б. Філіпович // Науковий Вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Вип. 10. Історичні науки. – Луцьк, 2002. – С. 142–147.
23. Філіпович М. Організаційна мережа товариства «Просвіта» у Луцькому повіті (1918–1932 рр.) / Мирослава Філіпович // Науковий Вісник ВДУ ім. Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2000. – Вип. 1. – С. 63–69.
24. Філіпович М. Українсько-польські відносини на прикладі діяльності Луцької повітової «Просвіти» в 20–30-х роках ХХ ст. / М. Б. Філіпович // Україна у ХХ столітті: уроки, проблеми, перспективи. – К. : МІЛП, Укр. Центр духовної культури, 2001 – С. 168–177.
25. Шістьдесят літ. 1868–1928. Ювілейний альманах Т-ва «Просвіта» у Львові. – Львів, 1927. – С. 62. – 292 с. : ілюстр.
26. Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd Wojewódzki Wołyński (UWW), sygn. 979/64.
27. Kęsik J. Zaufany Komendanta: Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego: 1892–1981 / J. Kęsik. – Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – 206 s.

Кучерепа Николай. Становление и деятельность просвительских организаций на Волини (1918–1939 рр.). В статье на основе современных методологических подходов проанализирована история уездных товариществ «Просвита» на Волини в период между двумя мировыми войнами. Определены главные направления работы товариществ «Просвита», их национально-культурная работа на фоне развития и перемен общественно-политических отношений. Указано на достижение и нереализованные возможности «Просвит», а также освещены отношения между товариществом и польской государственной администрацией на Волини.

Ключевые слова: аматорский театр, аматорские хоровые коллективы, библиотеки-читальни, Волинское воеводство, Галичина, польская власть, «Просвита», украинское просвещение, Шевченковские академии.

Kucherepa Mykola. Formation and Activity of Enlightenment Organizations in Volyn (1918–1939). On the basis of modern methodological approaches to analyze the history of the regional partnerships «Enlightenment» in Volyn in the period between the two world wars. It identifies the main directions of the associations «Enlightenment», their national and cultural work on the development and change of social and political relations. The author pointed out the achievements and opportunities not shell «Prosivit», and also highlighted the relationship between the partnership and the Polish public administration in Volyn.

Key words: amateur theater, amateur choirs, libraries and reading rooms, Volyn province, Galicia, the Polish government, «Enlightenment», Ukrainian education, Shevchenko Academy.

УДК 94:[37:06](477)

Геннадій Бондаренко

«Просвіта» на селі в часи революції й громадянської війни в Україні на початку ХХ ст.

Ідеться про організації «Просвіти», які на початку ХХ ст. створені в Україні як форма національного культурно-просвітницького та патріотичного руху, що поширився й на село та сприяли процесу українізації. Показано участь «Просвіти» в культурно-просвітницькій діяльності й проведенні українізації всупереч радянській політиці. Проаналізовано відносини з царською та радянською владою, які намагалися ліквідувати «Просвіти», й досягали цього різними методами.

Ключові слова: «Просвіта», українізація, хата-читальня, революція, контрреволюція, селбуд.

© Бондаренко Г., 2016